

Голові разової спеціалізованої вченої ради
ДФ 64.707.062
Національного університету цивільного
захисту України,
д.психол.н., професору Наталії Оніщенко
м. Черкаси, вул. Онопрієнка, 8, 18034

РЕЦЕНЗІЯ

на дисертаційну роботу Сальнікової Тетяни Вікторівни «Особливості професійної «Я-концепції» військовослужбовців – учасників бойових дій», яка подана на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 «Психологія»

Актуальність дисертаційної роботи. Тема дисертації є надзвичайно актуальною у контексті сучасних викликів, що постали перед Україною внаслідок військової агресії. Психологічне здоров'я військовослужбовців стає одним із ключових завдань держави, а питання розвитку та корекції їхньої професійної «Я-концепції» є важливим для забезпечення їхньої адаптації та ефективності у виконанні завдань.

Військовослужбовці, які беруть участь у бойових діях, стикаються з екстремальними психофізичними та емоційними навантаженнями, що можуть суттєво вплинути на їхню професійну діяльність і загальний стан. Формування та розвиток професійної «Я-концепції» у таких умовах є важливим фактором для забезпечення їхньої стійкості, адаптації до складних умов служби та запобігання негативним наслідкам, пов'язаним із психоемоційною дезадаптацією. Це зумовило необхідність глибокого вивчення цього феномену та розробки ефективних програм психокорекції.

Окрім цього, сучасний соціально-політичний контекст вимагає підготовки фахівців у галузі кризової психології, які здатні надавати якісну допомогу військовослужбовцям. Результати даного дослідження можуть бути інтегровані у програми підготовки психологів, а також використані для

вдосконалення системи психологічної реабілітації та підтримки військовослужбовців, що додає роботі додаткової суспільної значущості. Все це зумовило вибір теми дисертаційного дослідження, яка є актуальною і своєчасною на сьогодні.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконано в навчально-науковій лабораторії екстремальної та кризової психології науково-дослідного центру згідно з планом проведення науково-дослідних робіт Національного університету цивільного захисту України. Робота здобувача проводилась у межах науково-дослідної роботи «Психологічні аспекти самовдосконалення та саморозвитку фахівців екстремального профілю діяльності» (№ ДР 0121U000009) та пов'язана з реалізацією постанови КМУ від 10 листопада 2021 року №1207 «Про утворення Національного органу з питань протимінної діяльності» та наказу Міністерства оборони України, Міністерства внутрішніх справ України, Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України від 9 січня 2023 року № 9/3/5 «Про затвердження Порядку здійснення координації діяльності центру протимінної діяльності, центру гуманітарного розмінування та центру соціально-гуманітарного реагування секретаріатом Національного органу з питань протимінної діяльності».

Основні наукові положення, висновки та рекомендації сформульовані в дисертації, ступінь їх обґрунтованості і достовірності.

Мета, поставлена дисертантом, досягається завдяки вирішенню комплексу наукових завдань, а саме:

- проаналізовано теоретико-методологічні наукові підходи до вивчення феномену особистісної «Я-концепції» та узагальнено основні емпіричні принципи й механізми формування структурних конструктів особистісної та професійної «Я-концепції»;

- теоретично обґрунтовано та емпірично досліджено особливості професійної «Я-концепції» військовослужбовців – учасників бойових дій, а

також розроблено емпіричну модель її розвитку, яка враховує психологічні та соціо-характерологічні структурно-функціональні детермінанти;

- виявлено роль феномену участі в бойових діях у формуванні параметрів, що відображають стан різних структурно-функціональних концептуальних конструктів професійної «Я-концепції» військовослужбовців – учасників бойових дій;

- визначено основні методи та підходи до психокорекційної роботи з військовослужбовцями – учасниками бойових дій, розроблено, науково обґрунтовано та апробовано комплексну програму психокорекції їхньої професійної «Я-концепції».

Сформульовані дисертантом висновки є достатньо обґрунтованими. Дисертаційна робота є закінченою. Загальний обсяг роботи сягає 290 сторінок, складається з анотації, змісту, переліку умовних позначень, вступу, чотирьох розділів, висновків, списку використаних джерел із 254 найменувань і 4 додатків, містить 3 рисунки та 47 таблиць:

У **вступі** подано загальну характеристику дисертаційної роботи. Обґрунтовано актуальність теми дисертації, сформульовано мету роботи та основні завдання дослідження, показано зв'язок роботи з науковими програмами. Наведено дані про особистий внесок здобувача, апробацію роботи та публікації.

У **першому розділі** ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ФОРМУВАННЯ СТРУКТУРНИХ КОНСТРУКТІВ ОСОБИСТІСНОЇ ТА ПРОФЕСІЙНОЇ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» ЯК СУЧАСНИЙ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ФЕНОМЕН проведено аналіз основних підходів до розуміння феномену «Я-концепції». Розглянуто історичну еволюцію поняття від унітарної концепції Роджерса та Маслоу до багаторівневих структур, що включають когнітивні, емоційно-оцінні, поведінкові та духовно-ціннісні компоненти. Зокрема, підкреслено, що особистісна «Я-концепція» є динамічним утворенням, яке формується протягом життя людини, забезпечуючи її адаптивні можливості та інтеграцію у соціум.

Також у розділі акцентується увага на професійній «Я-концепції», яка формується в процесі професійного самовизначення та є складовою загальної особистісної «Я-концепції». Визначено структурно-логічні елементи професійної «Я-концепції», що включають усвідомлення своєї ролі у професійній діяльності, оцінку власної компетентності, а також здатність до саморегуляції у стресових умовах. Такий підхід дозволяє глибше зрозуміти зв'язок між професійною діяльністю та особистісним розвитком.

У другому розділі ОРГАНІЗАЦІЯ ЕМПІРИЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ ПРОФЕСІЙНОЇ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ детально описано методологічний апарат емпіричного дослідження, спрямованого на вивчення структурних конструктів професійної «Я-концепції» військовослужбовців – учасників бойових дій. Обґрунтовано вибір психодіагностичних методик, які забезпечують комплексне вивчення когнітивного, емоційно-оцінного та поведінкового компонентів «Я-концепції».

Особливу увагу приділено опису вибірки дослідження та процедури збору даних. Емпіричне дослідження проводилося в кілька етапів, що включали первинну діагностику, збір психосоціального анамнезу та застосування методик, спрямованих на вивчення специфічних конструктів «Я-концепції». Отримані результати були оброблені за допомогою сучасних статистичних методів, що забезпечило високий рівень наукової достовірності висновків.

Насамкінець, розглянуто можливі обмеження дослідження. Зокрема, наголошено на впливі зовнішніх факторів, таких як рівень підтримки військовослужбовців з боку соціального оточення, психологічні ресурси індивідів та їх готовність брати участь у дослідженні. Усе це забезпечує ґрунтовність отриманих даних і підвищує прикладну цінність дослідження.

У третьому розділі ПСИХОСОЦІАЛЬНІ І ПСИХОХАРАКТЕРОЛОГІЧНІ «Я-КОНЦЕПЦІЙНІ» ДЕТЕРМІНАНТИ

ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ ЯК РЕЗУЛЬТАТ ЇХ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ висвітлено психосоціальні і психохарактерологічні детермінанти, які впливають на розвиток професійної «Я-концепції» військовослужбовців. Встановлено, що бойовий досвід істотно змінює когнітивний компонент «Я-концепції», знижуючи рівень самооцінки та здатності до саморефлексії. Це, в свою чергу, ускладнює адекватне сприйняття власних професійних компетенцій.

Особливу увагу приділено аналізу емоційно-оцінного компоненту. Доведено, що у військовослужбовців, які перебували на передовій, спостерігається підвищений рівень тривожності, схильність до емоційної нестабільності та самокритичності. Це призводить до формування негативного емоційного ставлення до себе, яке поглиблюється відчуттям провини за пережиті травматичні події.

Аналіз поведінкового компоненту вказує на зниження готовності до ризику та вибір поведінкових стратегій уникнення. Учасники бойових дій віддають перевагу стратегіям, спрямованим на мінімізацію стресу, що впливає на їхню соціальну активність і професійну адаптацію. Водночас у військовослужбовців, які перебували на тилкових позиціях, спостерігається вища мотивація досягнення та проактивна поведінка.

Значну увагу приділено впливу соціального середовища та сімейних зв'язків на гармонізацію «Я-концепції». Автором встановлено, що підтримка з боку близьких людей сприяє збереженню психологічної стійкості та забезпечує можливості для відновлення після травматичного досвіду. Загалом, результати розділу акцентують увагу на необхідності комплексного підходу до психокорекційної роботи з військовослужбовцями.

У четвертому розділі ПРОГРАМА ПСИХОКОРЕКЦІЇ ПРОФЕСІЙНОЇ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ розроблено та апробовано комплексну психокорекційну програму. Програма складається з чотирьох основних блоків: когнітивного, емоційно-оцінного, поведінкового та соціального, кожен з яких адаптовано до потреб

цільової аудиторії. Основна мета програми – відновлення гармонійності «Я-концепції», зниження рівня тривожності та підвищення самооцінки.

Перший блок спрямований на розвиток когнітивних навичок самоаналізу та самоприйняття. Учасники тренінгу працювали над вивченням власних сильних і слабких сторін, встановлювали реалістичні цілі та відпрацьовували навички ефективного планування. Емоційно-оцінний блок включав вправи на підвищення впевненості у собі, подолання почуття провини та формування позитивного ставлення до пережитого досвіду.

Третій блок зосереджений на поведінкових аспектах. Учасники освоювали стратегії подолання стресу, навички управління емоціями та комунікативну компетентність. Особливу увагу приділено технікам розслаблення та відновлення, які довели свою ефективність у роботі з військовими. Соціальний блок включав групові обговорення, спрямовані на зміцнення соціальних зв'язків та взаємопідтримки.

Ефективність програми була підтверджена результатами повторної діагностики. Військовослужбовці, які пройшли курс психокорекції, демонстрували підвищений рівень самооцінки, зниження проявів тривожності та кращу адаптацію до мирного життя. Розробка програми має практичне значення, оскільки вона може бути використана в реабілітаційних центрах і установах психологічної допомоги для військовослужбовців.

Наукова новизна отриманих результатів. Найсуттєвіші наукові результати дисертаційного дослідження, які містять наукову новизну, полягають у тому, що:

Вперше:

- розроблено теоретико-методологічні основи генезису особистісних і структурно-функціональних конструктів «Я-концепції» військовослужбовців – учасників бойових дій та її соціо-психологічних механізмів розвитку;
- емпірично визначено та структуровано психологічні детермінанти профілю військовослужбовців – учасників бойових дій, встановлено їх взаємозв'язок із когнітивними, емоційними, мотиваційними, поведінковими

та ціннісними конструктами «Я-концепції»;

- розроблено, обґрунтовано та апробовано алгоритм комплексної програми психокорекції, спрямованої на формування позитивної професійної «Я-концепції» військовослужбовців, що активізує захисні механізми та знижує негативний вплив бойового досвіду.

Поглиблено уявлення про руйнівний вплив участі в бойових діях на формування особистісної «Я-концепції» військовослужбовців, зокрема на її концептуальні компоненти, що обґрунтовує потребу у психокорекційній роботі з цим контингентом.

Подальшого розвитку набула теоретична модель структурної організації особистісної та професійної «Я-концепції» військовослужбовців, що охоплює когнітивні, емоційно-оцінні, мотиваційні, поведінкові та ціннісні конструкти, розширюючи уявлення про особливості цього феномену.

Практичне значення отриманих результатів полягає у створенні комплексу теоретико-психологічних засад формування особистісної та професійної «Я-концепції» військовослужбовців-учасників бойових дій, розробці й апробації програми психокорекції цієї концепції. Визначено систему психо-соціальної діагностики механізмів формування цілісної «Я-концепції», що доповнює науково-методичну базу та сприяє вдосконаленню професійної підготовки психологів.

Отримані результати дозволяють враховувати особливості професійної «Я-концепції» військовослужбовців, збагачуючи практичну діяльність психологів і вдосконалюючи програми їхньої підготовки.

Результати дослідження впроваджені в межах діяльності відділу психологічного забезпечення та соціально-гуманітарної роботи Центру забезпечення ГУ ДСНС України в Чернігівській області (акт впровадження від 12.06.2024 року), та у практичну діяльність психологів ДП «Клінічний санаторій «Роща» ПАРТ «Укрпрофоздоровниця»» (Харківська область) (акт впровадження від 31.05.2024 року).

Повнота викладення наукових положень, висновків та рекомендацій в опублікованих працях дисертанта. Основні положення дисертаційної роботи опубліковано в 15 наукових працях, у тому числі 3 статті у наукових фахових виданнях України (всі одноосібні), 1 стаття у виданні Web of Science та 11 публікацій у матеріалах міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій.

Загальні висновки до дисертації відповідають її змісту, конкретно висвітлюючи отримані наукові та практичні результати. Слід зазначити, що дисертація є закінченою науковою працею, в якій містяться наукові доробки, що мають певну теоретичну та практичну цінність в нинішніх умовах ведення активних бойових дій, а також у післявоєнний період.

Дискусійні положення та зауваження щодо дисертаційного дослідження. Оцінюючи в цілому позитивно прорецензовану дисертаційну роботу, маємо певні зауваження:

1. Деякі підрозділи, такі як 1.5 «ПСИХОАНАЛІТИЧНИЙ ПІДХІД ДО СТРУКТУРУВАННЯ ОКРЕМИХ КОНСТРУКТІВ ПРОФЕСІЙНОЇ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ-УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ», виглядають менш опрацьованими порівняно з іншими (лише базові положення без детального обґрунтування).

2. У першому розділі підрозділ 1.6 «РОЛЬ ПРОФЕСІЙНОЇ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» В ДІЯЛЬНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ» (стор. 78) авторка надає аналіз структурних компонентів професійної «Я-концепції» та їх функціональні характеристики. Можливо було б краще виділити опис даних компонентів в окремий підрозділ.

3. У другому розділі (стор. 98) авторка надає опис проведення констатувального експерименту, який реалізовувався в п'ять основних та послідовних етапів. На нашу думку, дещо доцільніше було б поєднати третій та четвертий етапи («Формування груп респондентів» і «Констатувального дослідження особливостей професійної «Я-концепції» військовослужбовців – учасників бойових дій») в один.

4. У розділі 3 «ПРОГНОСТИЧНІ ТА КОРЕЛЯЦІЙНІ ПСИХОСОЦІАЛЬНІ Й ПСИХОХАРАКТЕРОЛОГІЧНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ «Я-КОНЦЕПЦІЇ» ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ – УЧАСНИКІВ БОЙОВИХ ДІЙ» (стор. 195) в таблиці 3.43 «Прогностична матриця психосоціальних і психохарактерологічних детермінант формування професійної «Я-концепції» військовослужбовців – учасників бойових дій» (стор. 201) авторкою надано уже ті психологічні та соціо-характерологічні структурно-функціональні детермінанти, які мали вірогідний вплив на формування професійної «Я-концепції» даної категорії осіб. На нашу думку, краще було б спочатку надати увесь перелік цих детермінант, які авторкою були опрацьовані за допомогою регресійного логістичного аналізу, а потім би надавати ті, які увійшли у прогностичну модель.

5. У рукописі дисертації зустрічаються друкарські помилки, є помилки в оформленні списку літературних джерел та зустрічається російськомовне джерело (137).

Втім, висловлені зауваження і побажання в цілому не зменшують позитивної оцінки дисертаційного дослідження Сальнікової Тетяни Вікторівни.

Загальна оцінка дисертаційної роботи.

Дисертаційна робота Сальнікової Тетяни Вікторівни є завершеним науковим дослідженням, що вирішує важливу науково-практичну задачу в галузі психології, а саме визначення особливостей професійної «Я-концепції» військовослужбовців – учасників бойових дій, з розробкою теоретико-методологічних основ та емпіричної моделі її формування, а також створенням комплексної психокорекційної програми, спрямованої на підтримку психологічної рівноваги та адаптацію в екстремальних умовах професійної діяльності.

Таким чином, представлена дисертаційна робота Сальнікової Тетяни Вікторівни за темою «Особливості професійної Я-концепції

військовослужбовців – учасників бойових дій» є актуальною та має наукову новизну, обґрунтованість і свою науково-практичну цінність у вигляді отриманих результатів, відповідає вимогам Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії» від 12 січня 2022 року №44, а дисертант заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 – психологія.

Офіційний рецензент:

начальник навчально-наукової лабораторії
екстремальної та кризової психології
навчально-наукового інституту
управління та безпеки населення
Національного університету
цивільного захисту України
доктор філософії (PhD)

Валентин КЕРДИВАР

Особистий підпис засвідчую:

Відділ

персоналу

Handwritten signature of Valentin Kerdivar over a rectangular stamp.